

УДК 34:322(477)

Ю. Ю. Пайда

ПРАВО ТА РЕЛІГІЯ ЯК РЕГУЛЯТОРИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: СУПЕРЕЧНОСТІ ДОКТРИНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Розкрито сутність філософсько-релігійного розуміння правовідносин як складного соціального явища, яке можна вважати елементом релігійної системи, оскільки певна частина цих суспільних відносин регулюється сукупністю внутрішньо узгоджених і взаємопов'язаних релігійних норм (приписів). Окреслено релігійні правовідносини як специфічний вид суспільних відносин, об'єднаних у певну внутрішньо узгоджену, історично сформовану систему (діяльність релігійних організацій, життєдіяльність віруючих, релігійна свідомість тощо).

Ключові слова: *філософія релігії, суспільні відносини, релігійний комплекс, соціально-нормативне регулювання, правова держава, релігійні правовідносини, співвідношення релігії та права.*

Постановка проблеми. Релігійні правовідносини зумовлюються та характеризуються змістом релігійних норм, визначаючи зміст і суть релігійної системи. Релігійні правовідносини – це історично утворена, об'єктивно наявна сукупність внутрішньо узгоджених

і взаємопов'язаних соціальних відносин, що врегульовані релігійними нормами (релігійна діяльність релігійних організацій, віруючих, релігійна свідомість тощо). Релігійні норми (канони), своєю чергою, визначаються характером таких суспільних відносин, засобів, за допомогою яких відбувається нормативний вплив на суспільні відносини віруючих: релігійні дії та поведінку.

Стан дослідження. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувались у працях С. Алексєєва, В. Бабкіна, М. Вільданової, С. Зівса, С. Кечек'яна, М. Козюбри, О. Костенко, С. Лисенкова, О. Малько, М. Марченко, М. Матузова, Г. Муромцева, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, В. Селіванова, В. Сінюкова, О. Сурілова, О. Шебанова, Г. Шершеневича, В. Хропанюка й ін.

Мета статті полягає у дослідженні релігійних норм, що вважаються різновидом соціальних, виражаються як джерело права, виступають регулятором суспільних відносин, створюють і закріплюють визначену поведінку суб'єкта релігійних суспільних відносин, визначають умови, за яких означені суспільні відносини виникають, змінюються чи припиняються.

Виклад основних положень. Суспільство – особливий вид соціальної системи, який виступає як найширша інтегруюча система з чітко визначеними крайніми умовами соціальності. Політика, господарство, наука, релігія, право, виховання є окремими функціональними системами суспільства, кожна з яких відображається у суспільстві та суспільних відносинах її суб'єктів [1, с. 57].

Суспільні відносини за своїм змістом є результатом утілення знань про те, якою має бути поведінка їх учасників і реалізацією конкретних зразків поведінки, що містять певні види соціальних норм. Релігійні правовідносини, врегульовані релігійними нормами, є саме поведінкою учасників релігійних суспільних відносин. Релігійні правовідносини, як різновид суспільних, існують паралельно з іншими видами (політичними, правовими, культурними тощо): реальні, походять від релігійно-нормативних текстів, які приписують необхідність виникнення таких відносин; визначають та узгоджують поведінку суб'єктів таких відносин; пов'язані з релігійною поведінкою суб'єктів; учасники релігійних правовідносин наділені повноваженнями вимагати дотримання та виконання приписів релігійних норм (віруючими, кліром, священнослужителями, державою, Церквою й іншими релігійними організаціями чи громадами).

Релігійні правовідносини як система, є складним явищем, що формується з різних елементів і структурних зв'язків між ними. До структурних елементів релігійних суспільних відносин потрібно

віднести: об'єкт, суб'єкт, зміст і форму, без якої не можна з'ясувати сутність змісту релігійних суспільних відносин [2].

Об'єктом регулювання релігійних норм є специфічний різновид суспільних відносин – релігійні: релігійна діяльність і поведінка віруючих та кліру, релігійний культ, або сукупність обрядових дій. Водночас культовими можуть бути не тільки дії, але й бездіяльність, що прописуються релігійними нормами: утримання від трудової діяльності в суботні дні (іудаїзм), від прийому їжі в денний час протягом місяця Рамадан (іслам), від вживання тих чи інших продуктів їжі (харчові заборони різноманітних релігій), від укладання шлюбу з іновірцями тощо [3, с. 115].

Суб'єктами релігійних суспільних відносин є особи, які виступають носіями передбачених релігійними нормами суб'єктивних прав й обов'язків і співвідносять з ними свою поведінку. Коло суб'єктів офіційних релігійних правовідносин визначається та закріплюється Церквою [4, с. 435]. Віднедавна поступово коло таких суб'єктів розширюється. До того ж, один і той самий суб'єкт може виступати суб'єктом безпосередньо релігійних правовідносин, і суб'єктом інших суспільних відносин (наприклад, священнослужитель як людина та громадянин є суб'єктом конституційних, цивільно-правових та інших правових відносин, а як член православного приходу вступає у внутрішньоприходські релігійні відносини, що врегульовані релігійними нормами).

Як тільки у конкретного суб'єкта виникають умови (релігійно-нормативні факти), які передбачені гіпотезою релігійних норм, абстрактне правило релігійних норм і загальні релігійні відносини доповнюються межею конкретної можливої чи належної поведінки. Оскільки релігійні суспільні правовідносини виникають у соціальному середовищі, до них невід'ємно включаються різні соціальні суб'єкти, серед яких важливу роль відіграють носії соціально-релігійного авторитету, до яких можна апелювати на випадок релігійних конфліктів, та які уповноважені вимагати виконання відповідних обов'язків (держави, Церква, релігійні організації та громади тощо).

Суб'єктами релігійних правовідносин можуть бути: а) громадяни держави, іноземні громадяни, особи без громадянства – віруючі; б) священники; в) клір [4, с. 184]; г) ченці [5, с. 92]; г) приєднані до Церкви; д) миряни. Крім того, необхідно визнати статус суб'єкта релігійних відносин за Церквою, релігійними організаціями та громадами, права та обов'язки яких здійснюються через їх представників – фізичних осіб.

Ступінь впливу релігії пов'язаний з її місцем у суспільстві, а це місце є константним і змінюється в контексті процесів сакралізації

(лат. *sacer* – священний) і секуляризації (лат. *saecularis* – світський) [6]. Сакралізація означає залучення до сфери релігійного санкціонування форм суспільної й індивідуальної свідомості, діяльності, відносин, поведінки людей, інститутів, посилення впливу релігії на різні сфери суспільного й приватного життя. Секуляризація, навпаки, спричинює послаблення впливу релігії на суспільну й індивідуальну свідомість, обмеження можливості релігійного санкціонування різних видів діяльності, поведінки, відносин й інститутів, «входження» релігійних індивідів й організацій до різних нерелігійних сфер життя.

Установлювані будь-якою релігією правила поведінки є особливим видом соціальних норм – релігійні норми, а не компонентом моральності, права або будь-яких інших соціальних систем. Зазначаючи про релігійну норму, варто мати на увазі, що правило поведінки – це лише одна з її складових. Окрім того, норма включає вказівки на священне джерело правила поведінки й надприродні засоби його забезпечення. Для Біблії, Корану, Талмуду та інших «священних» книг притаманне розмежування складових релігійних норм, відсутність у багатьох із них індивідуальної санкції, що й спричинює необґрунтоване отождоження «вірша», в якому викладається лише правило поведінки, з усією релігійною нормою. Релігійні норми мають усі необхідні ознаки соціальної норми, це правила поведінки людей, які належать до сфери релігійного культу, сімейних й інших суспільних відносин. Релігійна норма, як і інші соціальні норми, має загальний характер, що виявляється:

- релігійна норма є зразком поведінки віруючих людей у тій або іншій ситуації, як еталон певних відносин;
- приписи певної норми стосуються не конкретного індивіда, а широкого кола людей: послідовників цієї релігії (членів Церкви, релігійних організацій) або їх частини (священнослужителів, мирян тощо).

Передбачаючи конкретні варіанти поведінки в типових життєвих ситуаціях, релігійні норми впливають на свободу й свідомість людей, формують їх соціальну поведінку й тим самим регулюють відповідні суспільні відносини, що виявляються, насамперед, у діях або бездіяльності їх учасників. Одна зі специфічних особистостей цих норм полягає в тому, що вони регулюють і такі відносини, які знаходяться поза сферою впливу інших соціальних норм, – відносини, що виникають при відправленні культу.

Релігійні норми здебільшого мають авторитарний характер, формулюються як веління, що необхідно виконувати всупереч вимогам будь-яких інших норм, навіть до безпосередньої заборони дії

останніх. Кожна релігія, посилаючись на свободу надприродних чинностей та істот, хоче від своїх послідовників «сліпої» дисципліни, неухильного дотримання своїх приписів. Релігійні норми повинні виконуватися, незважаючи на невідповідність їх указівок поглядам, бажанням віруючих. Ці норми відрізняються від моральних, правових й інших соціальних норм, насамперед, тим, що мають за основу релігійні, а не будь-які інші ідеї, нерозривно пов'язані з вірою в надприродне. Релігійні норми віруючі розглядають як веління надприродних чинників або їх представників на землі – верховних служителів культу. У первісних релігіях творцями й охоронцями релігійних приписів і заборон уважалися тотемічні предки. Згодом як джерело релігійних правил поведінки виступали божества й, нарешті, у монотеїстичних релігіях – бог. У «священних» книгах різних релігій релігійні норми формулюються як божественні веління. У Біблії, наприклад, вони йменуються Заповідями, веліннями, уставами, Законами Бога, наголошується на їх святості. Церковні правила видаються богословами для конкретизації «Законів Божих» [7, с. 705].

Правові та релігійні норми можуть вільно співіснувати в суспільстві, законодавстві, правовій практиці. Розвиток, становлення, конкуренція та співвідношення норм релігії відбуваються паралельно з правовими нормами. Велике значення має історичний фактор розвитку державно-церковних відносин, саме він визначає напрям взаємодій цих норм. Соціальні норми відрізняються своєю різноманітністю. Серед соціальних норм великий вплив на право здійснює мораль, але остання, своєю чергою, немає чіткого закріплення як правові норми в законодавчій сфері та як релігійні норми в релігійних книгах і канонічному праві.

У сучасному суспільстві право вважається регулятором суспільного життя, що претендує на певний універсалізм, адже кожний на території держави має узгоджувати свою поведінку з правилами, за якими вона визнає значення обов'язкових. Професійні юристи, працюючи в межах такого ефективного типу регулювання, не завжди можуть коректно співвіднести його з іншими типами, здатними ефективно впливати на людську поведінку, діючи одночасно з правом, але по-своєму і не завжди узгоджено з ним. Одним із них і є релігія. Потрібно констатувати, що як чинник соціального регулювання остання для представників юриспруденції суттєвою мірою є «рідчю в собі». Їм загалом відомо, що релігія – важлива форма духовного опанування людиною світу, в якому вона живе, що вона відіграє суттєву роль у житті й збалансованому існуванні людини та суспільства, зрештою, що наявна соціально-релігійна система може відчутно впливати на

функціонування системи правової. І все ж особливості цього регулятора, як і різноманітні аспекти його співвідношення з правом, осмислені в юриспруденції, очевидно, недостатньо попри безумовну актуальність цього питання [8].

Сучасний світ продовжує залишатися переважно (якщо не повною мірою) релігійним, і, як видається, це стосується не тільки усталеного традиційного, а й цілком сучасного суспільства (суспільства постмодерну), здебільшого формально емансипованого в релігійному відношенні. Складно, однак, заперечувати, що байдуже, скептичне або негативне ставлення до конкретної, усталеної релігії неодмінно викликає до життя менш авторитетні, непродумані сурогатні форми, покликані більшою чи меншою мірою замінити традиційні релігійні практики. Цей факт давно осмислений і на філософсько-теоретичному, і політичному рівнях; навіть такий хрестоматійний вільнодумець, скептик і матеріаліст, як Ф. М. Вольтер, свого часу цілком недвозначно визнавав, що з політичного плану без релігії неможливо обійтися [9, с. 234]. Тому проблема співвідношення релігії і права, як видається, – це постійно перспективний напрям міждисциплінарних досліджень, що має допомогти фахівцям (релігієзнавцям і правознавцям) глибше зрозуміти специфічний предмет їх досліджень, а головне – більш предметно уявити складне і суперечливе соціально-нормативне регулювання. Саме тому дослідження проблеми співвідношення релігії і права як соціальних регуляторів є доволі нерівномірним: існують певні традиції її дослідження в межах філософської, антропологічної, історичної, соціологічної (позитивне релігієзнавство), богословської наук, і Україна не є винятком. Але на філософсько-правовому і теоретико-правовому рівнях такі дослідження в ній тільки виникають у вигляді переважно наукових статей і перших дисертаційних робіт.

Релігія – специфічна сфера соціальної практики, зумовлена детермінованістю життя людини об'єктивними обставинами і постійно обмеженими можливостями розумно і доцільно впливати на них, унаслідок чого розумність і доцільність обставин визнаються вищими за людські. На певному етапі культурно-історичного розвитку людини та суспільства відчуття й осмислення низки незрозумілих і непереборних залежностей людей від зовнішніх обставин здатні злитися в їх уяві у відсторонено-містичне поняття «долі», а найчастіше природним способом уособлюються у виді розумної і могутньої сили, що є над людьми і зумовлює від початку і до кінця порядок їх існування в наявному світі. В цьому, мабуть, і полягає ідея Бога, в якому вигляді він не поставав би перед людиною – починаючи від тотемного символу чи священного каменю, і завершуючи антропоморфним образом

Бога-Батька, або сприйняттям його як цілковитої сутності, що поступово розгортає і реалізує себе в історичному бутті Всесвіту [10, с. 63–64]. Йдеться, зрозуміло, про соціолого-позитивний підхід до розуміння релігії та її когнітивних і соціальних витоків. Так, як людському суспільству завжди не вистачає життєво важливої, майже перевіреної інформації про умови свого існування і воно ніколи не здатне з упевненістю, зі знанням справи управляти ними, у ньому завжди є відчутний простір для людських сподівань і віри; за св. Августином Аврелієм, за нездатністю розуміти залишається вірити [11]. Відповідно можна сміливо припускати існування релігії так, як буде продовжуватися в майбутньому інтелектуальна та соціальна історія людства.

Зазначеною онтологічною сутністю релігії зумовлюються, як видається, її соціальні функції. В цьому контексті ми хотіли б звернути увагу на найбільш суттєві з них, а саме:

– когнітивно-пізнавальну. Релігійна сфера – це, насамперед, сфера пізнання; зрештою, гносеологічним корінням релігії виступають цілком конструктивні абстракції про об'єктивні, зовнішні закономірності, за якими здійснюється і розвивається життя людини і її світу, і ці абстракції можна вважати, безумовно, науковими, але такими, що відповідають інформаційній базі та логіко-аналітичному апарату конкретного історичного моменту. Загалом у формально-релігійних межах вироблено значну сукупність позитивного знання наукового значення; в цьому аспекті релігія справді є «сестрою», ба більше, «сіамським близнюком» науки. Особливістю когнітивного процесу в межах релігії можна вважати його метафізичну домінанту: в основі релігійного пізнання є, переважно, низка догматів (формально незмінних положень світоглядно-логічного порядку), які, за всієї їх можливої гнучкості, все ж об'єктивно стримують невгамовну людську уяву та фантазію, без яких жодний прогрес у пізнанні не є можливим;

– функцію, яку з певною умовністю можна назвати «ціннісно-ідеологічною». Аксіологічна складова є цілком закономірною: в межах будь-якої релігійної системи обов'язково визначається, що на даний момент є безумовно позитивним, у взаємовідносинах людей в матеріальному та духовному аспектах, ба більше, визначені стандарти позитивного неодмінно фіксуються, сакралізуються в той чи інший спосіб і різнобічно підтримуються як передумова стабільного існування соціумів. Що ж до ідеології, то, можливо, в цьому разі цей термін застосовано не дуже вдало, але мається на увазі комплексне уявлення про: а) космогонію наявного стану речей (пояснення буття та його витоків); б) апологію суспільства (ціннісне пояснення історії

походження і теперішнього стану соціуму. Це завжди повинно бути, оскільки славне минуле і достойне сьогодення – передумова стабільності в думках і почуттях людей; суспільство без легендарного ідеологічного супроводження – неповноцінне); в) апологію влади (ціннісне пояснення і виправдання розподілу повноважень у соціумі, що суттєвою мірою забезпечує потрібний рівень підкореності загалу інститутам влади і відповідну керованість соціумом). Навіть у найдавніших культурно-релігійних пам'ятках різних народів можна спостерігати всі зазначені елементи;

– функцію «соціального заспокоєння». Це – найважливіша за реальним соціальним значенням функція релігії, через яку з людини знімається душевний неспокій зайвих сумнівів стосовно того, як вона оцінює світ в якому живе, що і як вона робить у ньому. Зрештою основою спокійного існування людини (з погляду її психологічної природи) є низка світоглядних і ціннісних позицій, які для неї є безсумнівними, єдино правильними, які не повинні піддаватися корекції, оскільки остання здатна зламати людське життя в його основі, позбавити сенсу. Історія засвідчує, що різкі зміни в усталених системах світобачення, які найчастіше опосередковані релігійно, сильно і небезпечно розбалансовують суспільство; що ж до людей, то здебільшого вони реагують на ці зміни дуже деструктивно (різке зростання агресивності, насильницької злочинності, виявлення тваринних інстинктів, звернення до доступних способів штучного заспокоєння, виникнення психічних захворювань, суїцидів тощо); більш-менш спокійно може почуватися лише безпринципна меншість;

– функцію регулятивну. У певному відношенні остання резюмує дію всіх попередніх, інтегрує їх в єдиний конкретний соціальний наслідок. У межах цієї функції, з одного боку, впорядковується індивідуальне буття віруючих людей, насамперед у духовному (але не тільки в духовному) аспекті; з іншого – впорядковуються суспільні відносини на основі єдиного ціннісно-світоглядного ґрунту й ствердження конкретних стандартів взаємного сприйняття людьми одне одного та їх взаємної поведінки. Саме те, що релігія є чинником, який визначає людські думки, почуття, поведінку через обов'язкові правила та стандарти і відповідно впорядковує конкретне соціальне середовище загалом, що саме в цьому полягає її інтегративна соціальна роль, дає підстави розуміти її як окремий специфічний спосіб (тип) соціального регулювання [12].

Із цього твердження зрозуміло, що необхідним структурним компонентом релігії як соціального інституту є її нормативний комплекс, тобто система стандартів того, як потрібно розуміти оточуючий

світ, предмет віри і як формувати свою поведінку відповідно до цих уявлень. Зрозуміло, що ці стандарти не є простими побажаннями тим, кому вони адресовані. Як і будь-які соціальні норми, вони мають необхідний обсяг імперативності, тобто роблять своїх адресатів конкретно зобов'язаними (щоправда, міра цієї зобов'язаності може бути різною, до того ж вона може змінюватися згодом).

Релігійний нормативний комплекс є доволі складним за структурою і охоплює, зокрема, норми, що визначають: 1) предмет віри, а саме – сакральний об'єкт, з наявністю якого певна релігія пов'язує основні причинно-наслідкові залежності. Це – специфічно релігійна сукупність норм, яка визначає те, що спрощено можна назвати «символом віри» (сукупність догматів, світоглядних позицій, адекватних зовнішніх знаків, їх сутність і логіку); 2) принципи віри (значною мірою кожна релігія потребує повної і чесної відданості, послідовності, готовності до жертв); 3) стандарти самооцінки. Це – важливий момент: механізм релігійного регулювання обов'язково передбачає саморефлексію кожного віруючого; для цього сформульовано розгорнуті «стандарти відповідності» (вимоги до особистої поведінки), за якими окрема людина може всебічно оцінити сама себе; 4) стандарти ставлення до єдиновірців; 5) стандарти ставлення до іновірців; 6) стандарти ставлення до релігійних керівників, зокрема до Церкви, якщо саме така організаційна форма підтримує конкретний культ (три останні категорії стандартів передбачають, зрозуміло, не просте споглядання, а активну поведінку, практичний вираз цих стандартів в адекватних діях); 7) зрештою низка стандартів процедурного й ритуального характеру (момент ритуалу як дуже дієвого механізму впливу на психологічний стан людини та програмування її адекватної поведінки гранично повно і ефективно використовується в межах релігійного регулювання). Окреме місце в релігійному нормативному комплексі займають дуже складні зводи правил-стандартів, що регулюють внутрішньоцерковне життя в різних аспектах – від питань релігійної догматики, канонів і принципів до детального визначення усіх аспектів церковної ієрархії на рівні церковних органів і окремих категорій священнослужителів, територіальної організації діяльності Церкви тощо [13, с. 172–174].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що хоча праву й релігії притаманні певні риси подібності, все-таки вони є різними регуляторами, мають очевидну специфіку та можуть відчутно дисонувати стосовно одне одного. Водночас йдеться, головню, про суперечності доктринального характеру, саме тому практичну взаємодію і практичні суперечності релігійного та правового регуляторів потріб-

но розглядати щоразу конкретно, відповідно до моменту часу, місця у соціальному просторі й у контексті наявної ситуації.

1. Теория государства и права: учебник / С. С. Алексеев, С. И. Архипов, В. М. Корельский и др.; ред.: В. М. Корельский, В. Д. Перевалов. М.: Инфра-М-Норма, 1997. 570 с.
2. Иванова З. Д. Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан // *Советское государство и право*. 1980. № 2. С. 31–39.
3. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений. М.: Юридическая литература, 1980. 176 с.
4. Суворов Н. С. Учебник церковного права; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 2004. 504 с.
5. Павлов А. С. Курс церковного права. Сергиев Посад: Тип. Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1902. 539 с.
6. Ориу М. Основы публичного права; под ред. Н. Челяпова, Е. Пашуканис. М.: Изд-во Ком. Акад., 1929. 783 с.
7. Коваль І. В. Церква в системі інститутів громадянського суспільства // *Держава і право*. К., 2005. Вип. 30. С. 703–709.
8. Кудояр О. М. Державно-церковні відносини в Україні (IX–XX ст.). *Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти)*: матеріали Міжнар. молодіжної науково-практ. конф., 15–16 березня 2001 р.; ред. Л. І. Буряк. К., 2001. С. 150–153.
9. Вольтер Ф. М. Бог и люди: статьи, памфлеты, письма: в 2-х т. / сост. А. С. Варшавский, Е. Г. Эткінда. М.: Изд. Академии наук СССР, 1961. Т. 1. 441 с.
10. Рибачук М. Ф., Уткін О. І., Кирюшко М. І. Національне відродження і релігія. К.: Асоціація «Україна», 1995. 208 с.
11. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. К.: Криниця, 1999. 323 с.
12. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква. URL: lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/4.pdf
13. Бабій М. Свобода релігії і державно-конфесійні відносини в Україні. *Актуальні питання соціально-значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні*: зб. наук. і богослов. праць. К., 2004. С. 172–178.

Paida Yu. Yu. Law and religion as regulators of social relations: the contradictions of the doctrinal nature

The article is devoted to the disclosure of the essence of the philosophical and religious understanding of legal relations as a complex social phenomenon, which can be considered a structural element of the religious system, since a certain part of these social relations is regulated by a set of internally agreed and interrelated religious norms (prescriptions). This is a religious relationship as a specific type of social relations, united in a certain internally agreed, historically formed system (the activity of religious organizations, the vital functions of believers, religious consciousness, etc.). The existential essence of religion as a normative and regulatory system is determined by its social functions – cognitive (religion – this is, first of all, the field of knowledge); value and ideological (in the

framework of any religious system is necessarily determined, which is definitely useful in the relations of people in the material and in the spiritual aspect, the defined standards of the positive are necessarily fixed, sacralized and versatily supported as a prerequisite for the stable existence of society); a function of social calming (the person removes a heavy mental burden of unnecessary doubts as to how she values the world in which she lives, what and how she does in it); regulatory function (the last summarizes the action of all previous ones, integrates them into a single concrete social result, within the framework of this function, the individual being of believers and their social relations are organized on the basis of a single value and world-view foundation and the perception of the standards of mutual behavior).

Despite the fact that law and religion have certain features of similarity, they are different social regulators, because they have obvious peculiarity and can significantly dissonant one in reference to another. In this case, it is mainly about the contradictions of the doctrinal nature, that's why the practical interaction and practical contradictions of religious and legal regulators in society should be considered differently in each individual case, according to a certain point in time, a certain place in the social space and in the context of a certain obvious situation.

Key words: philosophy of religion, social relations, religious complex, social and normative regulation, legal state, religious legal relations, correlation of religion and law.

Стаття надійшла 1 січня 2018 р.